

Çanakkale Seramikleri; 17. Yüzyıl Sonundan 21. Yüzyıla

Billur TEKKÖK KARAÖZ*¹

Özet

Çanakkale seramikleri ile ilgili çalışmalar, yayınlar ve ilk üretimiyle ilgili görüşlerin derlemesi olan bu yayın; seramiklerin Çanakkale’de 17. Yüzyıl’da üretildiğine ilişkin belgeler, yabancı gezginler ve bölgeye gelen görevlilerin belgelerinin incelenmesi ve Çanakkale 18 Mart Üniversitesi tarafından sürdürülen disiplinlerarası araştırmaları, arkeolojik kazılarla gün ışığına çıkan seramiklerin belgelenmesiyle üretimin ilk Akköy, Ezine’de başladığının bilgisini de içerir. Günümüzde süren üretim ve usta geleneği aktarımından da bahsedilmiştir.

Anahtar kelimler: Çanakkale, seramik, gezgin, gelenek.

Çanakkale Ceramics from the Late 17th to 21st Century

Abstract

This paper covers the publication and a summary of earlier production of Çanakkale ceramics, it also serves as a survey of notifications by visitors to Çanakkale. It also contains views through the recent research through archaeological finds and interdisciplinary research conducted by Çanakkale 18 Mart University that provided information on the beginnings of the production in Akköy, Ezine. The paper also contains views on the contemporary production of ceramics in Çanakkale and the continuation of the potters tradition.

Keywords: Çanakkale, ceramics, travellers notifications, potters tradition

¹*Prof.Dr., Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü,tekkok@baskent.edu.tr

Çanakkale seramikleri geleneksel üretimi döneminde tercih edilen bir ürün grubu olsa da, 1960'lerden sonra üretimi hediyeelik eşya, hatıra seramikleri (Şehitler Abidesi, Troia atı modelleri gibi), küçük tabak, çanak, tuzluk gibi ürünlere dönüşmüştür. Çömlekçilik geleneği 1980'lerden sonra yoğun kullanılan plastik kaplar sayesinde gerilemiştir. Çanakkale merkezde üretim 17. Yüzyılın ikinci yarısında Çanakkale'nin güneyinde Ezine İlçesine bağlı Akköy'lü ustaların Çanakkale'ye göç etmesiyle başlamıştır.²

Akköy'de Üretim:

14. Yüzyıl başında kurulduğu önerilen Akköy, bölgeye göçmüş Danişmentli Türkmenler tarafından yerleşilmiş Karasi Beyliği hakimiyetinde olan Ezine hudutları içindedir.³ Akköy sırlı üretimlerinin Selçuklu ve Bizans seramiğine benzerliği, ayrıca sırsız örneklerde Menderes havzası kili kullanan Troia Helenistik ve Roma dönemi çömlekçilerinin günlük sırsız kaplarında görülen pişirme öncesi kap yüzeyine el ile uygulanan kırmızı ve beyaz astar bezek geleneği, Troas bölgesi Bizans seramiğinde sır altı beyaz astar özelliği ile bölgenin geçmiş kültürlerini kopyalayan bir geleneğin uzantısı olduğunu söylemek yanlış olmaz.⁴ Akköy çömlekçilik geleneği ile ilgili tarihsel süreci, etnoarkeolojik çalışmalar, üretimde teknik özellikler gibi araştırmalar Uysal, Tekkök, Karagül tarafından gerçekleştirilmiştir.⁵ Akköy'ün Beylikler ve Osmanlı dönemi yerleşim kültürüne dair araştırmalar Çanakkale ili Ezine bölgesi yüzey araştırmaları bulgularıyla ortaya konmuştur. ⁶ Bölge etnoarkeolojisine farklı bakış açıları sunan Takaoğlu'nun derlemesinde Eceabat'taki atölye uzantıları incelenmiştir.⁷

2 Uysal Mehmet Ziya'nın Akköy'deki Asar-ı Atika'lardan bahsettiği Şehbal'den alıntı ile bölgede kolera salgını nedeniyle Çanakkale'ye göç olduğu ve üretimin burada devam ettiği bilgisini paylaşmıştır ; Ali Osman Uysal, "Ezine/Akköy'de Tarihi Anıtlar ve Seramikçilik", Ezine Değerleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları No. 86, Çanakkale 2008, s. 8; Mehmet Ziya, "Şimdiye Kadar Tedkik Olunmamış Bir Şehzade Mezarı," Şehbal,1 Ağustos 1328, 1912, s.194.

3 Zerrin Günel Oden, "Karesioğulları", TDVİA, C. 24, İstanbul 2001,s.488-489 "Karesioğulları Beyliği", Türkler, c. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.782; Uysal, "Ezine/Akköy'de Tarihi Anıtlar ve Seramikçilik", s.3.

4 Ali Osman Uysal, "Akköy, An Unknown Pottery Center from the Period of Emirates in Turkey," 14th International Congress of Turkish Art, Paris, College de France 19-21 Septembre 2011, (ed.Hitel Frederic) Paris, 2013, s.824, 827-829; Billur Tekkök-Bicken, "Pottery Production in the Troad Ancient and Modern Akköy", Near Eastern Archaeology, 63:2, 2000, s. 94-96; Billur Tekkök, "The Pottery Workshops at Eceabat in Northwest Anatolia: the Hellenistic and Roman Traditions Continue," (ed. T. Takaoğlu), Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia,Cilt 1, Ege Yayınları, İstanbul 2003, s. 99; Billur Tekkök, "Remnants of Canakkale Glazed Ware Production: A Long Tradition of Glazing in the Troad Region", Near Eastern Archeology 74:4, 2011, s. 228-229; Fatih M. Karagül, "Çanakkale ve Midilli Adası Arası Seramik Öyküsü," Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı, 14, 2013, s.87.

5 Karagül, "Çanakkale ve Midilli Adası Arası Seramik Öyküsü," s.85-105; Uysal, "Akköy, An Unknown Pottery Center from the Period of Emirates in Turkey," s.821-829; Tekkök-Bicken "Pottery Production in the Troad Ancient and Modern Akköy"2000, s.94-101.

6 Uysal, "Ezine/Akköy'de Tarihi Anıtlar ve Seramikçilik", s.1-27.

7 Billur Tekkök, "The Pottery Workshops at Eceabat in Northwest Anatolia: the Hellenistic and Roman Traditions Continue," s. 97-114; 53 yılı aşkın sürede bölgede üretim yapan Erdiñç Uzar atölyesi, aile geleneğine bağlantılı üretim modeli çalışılmıştır. 2018'de Uzar ailesi üretimleri devam etmektedir, Eceabat'ta aktif üretim yapan atölyeler de çalışılmıştır; Billur Tekkök Karaöz, "Eceabat Bölgesi Seramik Üretimleri, Gelenek Devam Ediyor mu?," (baskıya hazırlanıyor).

Bölgede Kara Menderes havzasında ilk araştırmaları yapan Aşkıldil Akarca'dır. Akköy üretimi bölgeye gelen araştırmacıların belgelerinden de bilinmektedir.⁸ Akarca Akköy çömleklerinin üretim yeri olarak Akçaalan'ı önermiş olsa da, üretimin Akköy'de olduğu Akçaalan'ın da çömlek üretimi mahallelerinden biri olabileceği Uysal tarafından önerilmiştir.⁹ Bölge kil yatakları Akköy'e 10 dakika mesafede köyün kuzeyindeki yamacın alt kısmında tarım yapılan tarlalarda yaklaşık 7 metre derinliktedir.¹⁰ 1970'lerde 50'nin altında ailenin üretim yaptığı düşünülürse, Akarca'nın Akçaalan diye tabir ettiği yerin kil yataklarına daha yakın köyün hudutları hemen dışında üretim çöplüğü olarak kullanılan atıkların alanı olması olasılığı büyüktür.¹¹ Akarca'nın bahsettiği "Milet İşi" diye tabir edilen mavi-beyaz sırlı seramikler erken üretimler olmalıdır.¹² Akköy sırlı, sırsız üretimlerinin gruplandırılması Uysal tarafından yapılmıştır.¹³ Sırlı üretime ilişkin üç ayakların tipleri Uysal tarafından yeniden değerlendirilmiştir.¹⁴ Özellikle damgalı olanlar İznik Tiyatro kazısında çıkmış Osmanlı örnekleriyle benzerdir.¹⁵ Üç kollu olanların Beylikler dönemi örnekleri olabileceği önerilmiştir.¹⁶ Roma döneminde üçgen üç ayaklar kırmızı astarlı seramiklerde kullanılmıştır. Bizans döneminde de astarlı pişirmede aynı tip ayaklar kullanılmıştır.¹⁷ Akköy'de sırsız çömlek grubu testi, çanak, depolama küpleri günlük ihtiyaca yönelik 2000'li yıllara dek üretimi sürmüştür.¹⁸

8 J. M. Cook, *The Troad, An Archaeological and Topographical Study*, Oxford University Press, Oxford, 1973, s.52,53.

9 Akarca, Aşkıldil, "Çanakkale'de Kara Menderes çevresindeki Eski Köy Yerleşmeleri", *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 30, 1976, s. 119-134; Aşkıldil Akarca, "Çanakkale'de Yeni Bir Çanak Çömlek Merkezi", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 11-15 Ekim 1976, Ankara 1979, s. 501-506; Uysal, "Ezine/Akköy'de Tarihi Anıtlar ve Seramikcilik", s.1.

10 1993 yılında kil yatağına inip farklı katmanlardaki kil örneği alınıp arkeometrik analiz için kullanılmıştır. Pliosen döneme ait kil yataklarının diğer uzantısı da Eceabat Milli Park alanı içindedir. Tekkök, "The Pottery Workshops at Eceabat in Northwest Anatolia: the Hellenistic and Roman Traditions Continue," s.101-102; Troia'ya çok yakın olan Akköy çömlekçilerinin kırmızı toprağı Assos yakını İda dağında bir bölgeden alıp, hem astar bezekte, hem de karıştırarak üretimde kullandıkları söyleşilerle öğrenilmiştir. Beyaz toprağın astar için en iyi özellikli olanı ise, Güzelyalı Jandarma tesislerinin denize kıyısı olan kil katmanlarından alındığı öğrenilmiştir. Karagül, "Çanakkale ve Midilli Adası Arası Seramik Öyküsü," s.88; beyaz astar için Erenköy, İntepe.

11 Uysal, "Ezine/Akköy'de Tarihi Anıtlar ve Seramikcilik", s.8; Tekkök-Bicken, "Pottery Production in the Troad Ancient and Modern Akköy", s. 94-96..

12 Beate Böhlendorf-Arslan, "Keramikproduktion im Byzantinischen und Türkischen Milet", *Ist.Mitt.*, 58, 2008, s. 388-389; J.W. Hayes, "A Late Byzantine and Early Ottoman Assemblage from the Lower City in Troia.", *Studia Troica* 5, 1995, s.197-210; Troia'da bir Geç Bizans-Erken Osmanlı dönemine tarihlenen mezar da bulunmuştur; J.W. Hayes, *Excavations at Saraçhane in Istanbul*, Cilt 2, *The Pottery*, Princeton University Press, Princeton 1992, s. 272; lev.47, İstanbul, Saraçhane örnekleri, 1500-1650 yıllarına tarihlendirilmiştir.

13 Uysal, "Akköy, An Unknown Pottery Center from the Period of Emirates in Turkey," s. 823-827.

14 Akarca, "Çanakkale'de Yeni Bir Çanak Çömlek Merkezi", s.501-506; Uysal, "Akköy, An Unknown Pottery Center from the Period of Emirates in Turkey," s.823.

15 Nurten Özkul Fındık, "İznik Roma Tiyatrosu Kazı Buluntuları, 1980-1995 Arasındaki Osmanlı Seramikleri," Ankara 2001, s. 75-84.

16 Uysal, "Ezine/Akköy'de Tarihi Anıtlar ve Seramikcilik", s.8; Özkul Fındık, "İznik Roma Tiyatrosu Kazı Buluntuları, 1980-1995 Arasındaki Osmanlı Seramikleri, 290-291; Nurten Özkul Fındık, "Ortaçağ Seramik Üretiminde Üç Ayak Kullanımı," *EKEV Akademi Dergisi*, 32, 2007, s.240.

17 Uysal, "Akköy, An Unknown Pottery Center from the Period of Emirates in Turkey," s.823, Fig.2.

18 Uysal, "Ezine/Akköy'de Tarihi Anıtlar ve Seramikcilik", s.9, Res.14; Tekkök-Biçken, "Pottery Production in the Troad Ancient and Modern Akköy", 2000, 99-100 (postcript).

Çanak kale'de Üretim:

Çanak kale'de Osmanlı döneminde kent içi atölye yerlerinin belgelenmesi Güler tarafından yapılmıştır. Çanak kale Üniversitesi bu konuda disiplinlerarası çalışmalarla bölgenin Osmanlı dönemi ekonomisini, iş kollarını belgelemiş ve bu yeni görüşler paylaşmıştır.¹⁹ Özellikle seramikçilerin konumlandığı mahallelerin 19. Yüzyıl *Şer'iyye Sicili* kayıtlarından saptanması, Çanakçılar Çarşısı, vergilendirmeye dair hususların belgelerinin sunulması, üretimin Cami-i Kebir Mahallesi'nde (bugün Fevzi Paşa Mahallesi), Aynalı Çarşı arkası Kemal Paşa Mahallesi, Eski Havra Sokak, Cevat Paşa Mahallesi'nde Çanakçılar Sokak, taşınan Sümerbank Deri fabrikası bugün Çanak kale-Bursa yolu üstünde soğuk hava depolarının bulunduğu yerde yer alan yerlerde yaygın bir şekilde üretim yapıldığını göstermesi açısından Çanak kale içi yüzey araştırmaları yeni bulgular sunmuştur.²⁰ 20. Yüzyıl başında atölyeler Avrupa ürünleriyle başa çıkacak durumda olamayıp kapanmıştır.²¹

Çanak kale Seramiklerinin Belgelendirilmesi ve Koleksiyonlar:

Çanak kale seramiklerinin üslup özelliklerinin çalışıldığı, dönemsel bezek-form farklılıklarının belgelendiği ilk eser Gönül Öney'in yayınıdır.²² Koç ailesi koleksiyonları; Öney (Sadberk Hanım Müzesi)²³ ve Altun (Suna İnan-Kıraç Koleksiyonu) tarafından yayınlanmıştır.²⁴ Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED) Müdürü Kayhan Dörtlük tarafından 2007'de düzenlenen Çanak kale seramiklerine çok yönlü değerlendirmeyle bakılmasını sağlayan Sempozyum'da Çanak kale üretimlerinin üslup özellikleri, ilk üretim tarihine ilişkin öneriler, dönemsel motif farklılıkları,²⁵ ticari dağılımı ve etkileri,²⁶

19 Filiz Sanay, "Çanak kale'de Eski Çanak kale Seramiklerinin Üretimdeki Yerinin Tarihçesi," ÇASİAD Yayın Organı, Mayıs-Haziran-Temmuz 2000, s.8-9; Ayşe Güler, "Osmanlı Dönemi Çanak kale'de Seramik Atölyelerinin Konumlandıkları Mahalleler," *Çanak kale Seramikleri Kolokyumu Bildirileri, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü* (ed. K. Dörtlük-R.Boyras), Antalya 2008, s.74-82.

20 Güler, "Osmanlı Dönemi Çanak kale'de Seramik Atölyelerinin Konumlandıkları Mahalleler," s. 82-85, s. 88-89, Res.1-6.

21 Şerif Korkmaz "Tanzimat Sonrası Çanak kale'nin İdari ve Nüfus Yapısı," *Çanak kale Araştırmaları Yıllığı* 3, 2006, s.123-124.

22 Gönül Öney, *Türk Devri Çanak kale Seramikleri*, Çanak kale Seramik Fabrikaları A.Ş. Yayını, Ankara 1971.

23 Gönül Öney, *Çanak kale Ceramics, Sadberk Hanım Museum Turkish Tiles and Ceramics*, İstanbul 1991, s.103-114.

24 Ara Altun *Çanak kale Seramikleri*. Suna İnan-Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1996; Suna İnan-Kıraç koleksiyonu en kapsamlı Çanak kale Seramikleri koleksiyonu olarak halen Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED) Antalya Kaleiçi Müzesi'nde sergilenmektedir.

25 Katherina Korre-Zographou, "The Spreading of the Çanak kale Ceramics Throughout the Aegean Islands," *Çanak kale Seramikleri Kolokyumu Bildirileri, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü* (ed. K. Dörtlük-R.Boyras), Antalya 2008, s.7-21.

26 Sevim Çizer, "Çanak kale Örneğinde Batı Anadolu Seramikçiliğinin Ege Adalarındaki Uzantıları," *Çanak kale Seramikleri Kolokyumu Bildirileri, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü* (ed. K. Dörtlük-R.Boyras), Antalya 2008, s.21-29; Dimitris Hatziziannis, "Ceramic Workshop Traditional Ceramics from Agiasos-Lesvos," *Çanak kale Seramikleri Kolokyumu Bildirileri, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü* (ed. K. Dörtlük-R.Boyras), Antalya 2008, s. 99-106.

üretim yer ve modelleri, üreten usta profilleri,²⁷ yeniden yapılandırma ve üretimi,²⁸ bölge üretimlerinin malzeme bilgilerinin irdelenmesi,²⁹ üretim sürecinde yabancı gezginlerin anılarında bu seramiklerle ilgili yazdıklarının üretim örnekleriyle bir araya getirilmesini sağlamıştır.³⁰

Çanakkale 18 Mart Üniversitesi'nin Beate Böhlendorf ve Ali Osman Uysal başkanlığında düzenlediği Ortaçağ ve İslam seramiklerinin Akdeniz'de ticari dağılımlarının paylaşıldığı sempozyum yayını üretimin dağıtımında ticari ağların belgelenmesi açısından önemlidir.³¹ Tüm bu akademik çalışmalar kentin kuruluşu; *Kale-i Sultaniye* tarihi ile özdeş üretimleri ve ticari potansiyeline toplu bir bakış açısı yaratmış, Çanakkale seramiğinin üretim ve dağıtım potansiyelinin yeniden değerlendirilmesini sağlamıştır. Özellikle bölgeye farklı nedenlerle gelen yabancılar tarafından çömlekçi atölyelerinden bahsedilmesi üretimin ilk tarihine ışık tutması açısından önemlidir.

Bölgeye gelen gezginlerin belgelerinin önemi:

1463'de Fatih Sultan Mehmet tarafından inşası gerçekleştirilen kent kalesi "*Kale-i Sultaniye*" ve takibinde Boğaz geçişine Köprülü Mehmet Paşa tarafından 1659'da eklenen savunma duvarları inşası sonrasında bölgede gezen İngiliz antikacı seyyah Edmund Chishull 1698 ile 1702 arasında Anadolu gezisi sırasında 1699'da Çanakkale'ye gelmiş, burada yerel sırlı testi üretimin yapıldığından bahsetmiştir. Bu nedenle üretimin 17. Yüzyılın sonunda olduğunu söylemek mümkündür.³² 18. ve 19. Yüzyıllarda Çanakkale'yi gezen bazı Batılı gezgin ve bu bölgeye atanmış görevliler seyahatnamelerinde veya mektuplarında kentteki çanak çömlek imalatı ve ticaretine ilişkin bilgiler sunarlar. İngiliz antropolog Richard Pococke, 1745 tarihli eserinde:

"Kalenin kuzey tarafındaki kasabanın çevresi bir buçuk mil; içindeki toplam bin iki yüz hanenin iki yüzü Rum, yüzü Ermeni ve elli Yahudidir. Burada büyük miktarda pamuklu ve yelken kumaşı imalatı yapılıyor; bir de Delft'inkine benzer seramik üretiliyor

27 Güler, "Osmanlı Dönemi Çanakkale'de Seramik Atölyelerinin Konumlandıkları Mahalleler," s.74-90.

28 Selahaddin Pekşen, "Çanakkale Seramiklerinin Yeniden Yapılanma Çabaları ve Sonucu," *Çanakkale Seramikleri Kolokyumu Bildirileri*, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (ed. K. Dörtlük-R. Boyraz), Antalya 2008, s.55-67; Fatih M. Karagül, "Avustralya'dan gelen İki Şerbetlik ve Kahverengi Sır Araştırmaları," *Çanakkale Seramikleri Kolokyumu Bildirileri*, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (ed. K. Dörtlük-R. Boyraz), Antalya 2008, s.68-73.

29 Berrin Kayman, "Akköy Yöresi Fırın Cürufları Üzerine Değerlendirme," *Çanakkale Seramikleri Kolokyumu Bildirileri*, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (ed. K. Dörtlük-R. Boyraz), Antalya 2008, s.91-98.

30 Gönül Öney, "Sunuş", *Çanakkale Seramikleri Kolokyumu Bildirileri*, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (ed. K. Dörtlük-R. Boyraz), Antalya 2008, s.4-6.

31 Beate Böhlendorf-Arslan, Ali Osman Uysal, Johanna Witte-Orr (ed.ler), *Çanak: Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archaeological Contexts. Proceedings of the First International Symposium on Late Antique, Byzantine, Seljuk, and Ottoman Pottery and Tiles in Archaeological Context*, Byzas 7. Ege Yayınları, İstanbul 2007; kitabın tanıtımı için Tekkök <https://www.ajaoonline.org/book-review/709> Temmuz 2010, 114.3.

32 Edmund Chishull, *Türkiye Gezisi ve İngiltere'ye Dönüş*, (çev. Bahattin Orhon), Bağlam Yayınları, İstanbul 1993; s.32-54.

ki, yıllık ihracatı on beş bin doları bulmakta; ayrıca balmumu, yağ, yün, pamuk ve pamuk ipliği de ihraç ediyorlar ve de küçük tekneler inşa ediliyor” şeklinde kentin ekonomisi ve üretimlerinden bahseder.³³

1764’de İngiliz edebiyatçı ve entellektüel Richard Chandler de Dilettanti Cemiyeti Batı Anadolu görevinde iken bölgeye gezisi sırasında geniş çaplı bir çömlekçilikten bahseder.³⁴ Çömlekçiliğin artışı kente sunduğu ekonomik katkılar daha önce *Kale-i Sultaniye* olarak bahsedilen kentin *Çanak Kalesi* olarak geçtiği İngiliz James Dallaway’in 1797 gezilerinde belgelenir. Dallaway, Çanak Kalesi’ndeki üretimlerden “zevksizce boyanan ve yaldızlanan kaba çanak çömlek” olarak söz eder.³⁵

İngiliz botanikçi John Sibthorp ise “bazı çömlekçilerde zarif sayılabilecek üretim yapıldığını, ustaların bunları büyük bir beceri ile boyadıklarını, ama boyaların fırınlanmadığını” söyler. Sözü ettiği bu boyama tarzı, geç dönem Çanakkale seramiklerinin tipik sır üstü boyama tekniğidir.³⁶

1836’da Mareşal Helmuth von Moltke, çınarların gölgesi altında, bağ ve bahçelerle çevrili kasabaya, burada çalışan çok sayıdaki çömlekçi nedeniyle “*Türklerin Çanak Kalesi*” dediklerini ve Boğaz Paşası’nın burada oturduğundan bahseder.³⁷ Kente 1849’da gelen İngiliz araştırmacı Albert Smith ise, “Eski kalenin yakınındaki küçük kentin Türkler tarafından *Çanak Kalesi* olarak adlandırdığından söz eder ve gemilere sandallarla gelen insanların beraberlerinde satmak üzere burada bol miktarda üretilen kaba seramikleri taşıdıklarını, malların çoğunlukla büyük ve altın yaldızlarla süslü çirkin sayılmayacak sürahiler olduğunu, bir arkadaşı için hediye olarak geyik şeklinde yapılmış sürahi satın aldığını ve bunun hayatında gördüğü en çirkin şey olduğunu” söyler, ve bir sürahi ile bir at biblosunun çizimini de verir.³⁸

Fransız gezgin Jean Henri Abdolonyme Ubcini şehre *Çanak Kalesi* denmesinin sebebini en eski zamanlardan beri burada çömlekçiliğin var olmasına bağlar ve üretilen maddelerin İstanbul’a gönderildiğini ancak “büyük değer taşımadıkları” şeklinde açıklar.³⁹ Amerikalı yazar Charles Dudley Warner 1876’da bölge izlenimlerinde:

“Keyifli şekilde boyanmış, capcanlı renklerle bezenmiş, iki bin haneden oluşan kasaba, düz, kumluk alanda uzanıyor, çok canlı bir görünüme sahip, Avrupa üretimi mallar

33 Richard Pococke, *A Description of the East and Some Other Countries*, C 2,Kısım 2, Londra 1745, s.102-104.

34 Richard Chandler, *Travels in Asia Minor*, Londra, 1776, s. 15-16, 20-21.

35 James Dallaway, *Constantinople Ancient and Modern with Excursions to the Shores and Islands of the Archipelago and to the Troad*, T.Bensley, Londra, 1797, s. 333.

36 John Sibthorp 1794 Eylül ayında bölgede botanik çalışmaları sürdürür; Tekkök, “Remnants of Çanakkale Glazed Ware Production: A Long Tradition of Glazing in the Troad Region,” 233, Res.11, geleneğin yaşadığı modern bir örnek; Esen Atölyesi, İsmail Bütün.

37 Helmut von Moltke, *Lettres sur L’Orient*, Paris, 1872, s. 55; *Çanakkale* Cilt II, 337.

38 Albert Smith, *A Month in Constantinople*, Londra, 1850, s. 412.

39 Jean Henri Abdolonyme Ubcini *La Turquie Actuelle*, Paris 1855; (çev. Ayda Düz), *Tercüman* 1001,s. 137.

için muazzam bir antrepo olan bu Anadolu kasabasının önemi konsolosluk bayrakları tarafından da teyit ediliyor. Güverteye çıktığım zaman kasabanın girişimci tüccarları gemimize çoktan çıkmış, çanak çömlekleriyle ortalığı doldurmuştu bile. Getirdikleri seramik ürünleri hem ucuz hem de çirkin olmaları nedeniyle hacılar arasında hazır müşteri buldu. Belki de bu ürünler için çirkin yerine fantastik dememiz gerekir. Bu seramiklerin örneklerini tüm Şark'ta görürsünüz; hatta Kahire'nin, Kudüs'ün ve Şam'ın çarşılarında size nadir eser olarak sunulabilirler. Söz konusu kap ister sürahi, bardak, vazo, kavanoz veya isterse sütlük olsun, biçimi ya gerçek olması mümkün olmayan bir hayvan, grifon veya ejderha ya da yeraltı dünyasından bir köpek şeklinde olabilir ya da akıtacağı kimi hayal ürünü canavarın başı ve boynu şeklinde olabilir. Eser en göz alıcı kırmızılar, yeşiller, sarılar ve siyahlarla boyanmış, bazen yıldızlandıktan sonra sırlanmış olabilir. Bütün halinde bakınca son derece biçimsiz olup ünlü İtalyan çinisi Maiolica'ları gözden düşürmeye yetecek derecede göz kamaştırıcıdırler” der.⁴⁰

Fransız gezgin ve orientalist Vital Cuinet ise kentin nüfusunun 11.062 olduğunu ve çanak çömlek üretiminin Avrupa rekabeti karşısında önemini yitirdiğini, yine de ihraç malları arasında yer aldığını söyler.⁴¹ 20. yüzyıl başında İstanbul'da büyükelçi olarak bulunan Lord Dafferin'in karısı Harriot Georgina seyahatnamesinde:

“Burada Valauri örneklerini hatırlatan ucuz tip seramikler yapılmakta. Bunlardan, bir pound gibi az bir fiyata sefarethanenin bir çok boş köşesini dolduracak kadar bol miktarda aldık” demiştir.⁴²

19.-20.Yüzyılda Çanakkale Seramikleri:

Çanakkale üretimi hediyeelik ve hatıra eşyası niteliğindeki parçalar 19. yüzyıl ortalarından itibaren satın alınarak Paris Sevres Porselen Müzesi'ne, Londra Victoria and Albert Müzesi'ne, Atina Benaki Müzesi'ne ve bazı koleksiyonlara da girmeye başlar⁴³

19. yüzyıl ve 20. Yüzyıl'ın ilk yarısına ait seramiklerde belirgin stil ve kalite değişmesi, yozlaşması dikkati çeker. Batıdan alınan esinlemelerle ortaya çıkan formlar arasında hayvan veya insan şeklinde testiler, biblolar yanı sıra günlük kullanıma yönelik çanak, küp, ibrik, şekerlik, mangal, şamdan, demlik, sirkelik vs. gibi geniş bir repertuvara sahip örneklerin işçiliğinin oldukça kaba ve hantal olduğu gözlenmektedir. Bu dönemde farklı renklerden oluşan alacalı sır akıtmalı örnekler yanı sıra, barok karakterli barbotin ve aplike tekniklerinde rozetler, girdandlar, yapraklar, çiçekler, sepet örgüleri, hayvan kabartmalarıyla abartılı bir biçimde bezenmiş ilginç eserler de mevcuttur.

40 Dudley Charles Warner, *In the Levant*. 2 Cilt, Houghton, Mifflin and Company, Boston 1893, s. 568.

41 Vital Cuinet, *La Turquie d'Asia Mineure*, Cilt 3, Paris 1894, s.745; Öney, *Türk Devri Çanakkale Seramikleri*, s. 79.

42 Harriot Georgina Hamilton Blackwood, *My Russian and Turkish Journals/ by the Dowager Marchioness of Dafferin and Ava*, Charles Scribner's Sons, New York, 1916, s.125; Cook, *The Troad An Archeological and Topographical Study*, s.52-53.

43 Henry Glassie, *Turkish Traditional Art Today*. Indiana University Press, Bloomington, 1993, s. 898.

Geç devir seramiklerinde gemi, hayvan ve insan şeklinde betimler yoğundur. Heykel gibi elle şekillendirme ile yapılmış hayvan şeklinde testilerin sırt kısımlarında bir delikten su konulabilir ve hayvanın ağzından akıtılabilir.

Kobalt mavi ile papatya deseni gibi yapılmış çiçek desenli tabaklar geç dönemde mangan moru renkle yapılan örnekleriyle görülür. Barok tarzda ayaklı bazen çift kulplu yayvan vazo tasvirlerinin yer aldığı tabaklarda kobalt mavi, açık kırmızı kullanılmıştır.⁴⁴ Kobalt mavili naturalist tondo bezekler İzmir Agorası buluntuları, İstanbul Saraçhane ve Sadberk Hanım koleksiyonunda bulunan örneklerde tondoda benzerlik, ancak bordürde farklılıklar Sadberk Hanım koleksiyonunda ağız kenarında beyaz rozet çiçek betimleri ile farklılık gösterir.⁴⁵

Çiçek buketi şeklinde soyut ağaç betimli örnekler Saraçhane örneklerinde gözlenir.⁴⁶ Petal bezekli tabakların her bölgede yoğun oluşu ticari olarak en fazla dağıtılmış grubu oluşturduğunu akla getirir. Merkezde dörtlü düzenli petalli örnekler İzmir Agora kazısında, İstanbul Büyük Saray bölgesinde de ele geçmiştir.⁴⁷

Üslup Özellikleri:

Çanak-kale Seramikleri farklı işlevlere göre üretilmiştir. Öne çıkan formlar arasında, çukur tabaklar, küpler, çukur kaseler, testiler, şekerlikler, zarflar, fincanlar, mataralar, şamdanlar, hayvan ve insan şeklindeki kaplar sayılabilir. Bu formlardan günümüze en fazla olarak ulaşabilen grubu çukur tabaklar oluşturmaktadır. Kırmızı nadir olarak da, bej renkli kaba hamuru, sır altı tekniğinde yapılan motif örnekleriyle ve 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren genellikle sır üstü boyamanın da yapıldığı örnekleriyle kendine özgü bir gruptur. Geç örneklerinde sır üzerine boyanan altın yıldız, siyah, mavi, kırmızı, beyaz renkler birinci fırınlamadan sonra uygulanmış ve tekrar alçak ısıda fırınlanmıştır. Erken örneklerde büyük boy çukur çanak, tabak ve küplerin daha yoğun yapıldığı görülür. Çiçekler, balıklar, yelkenliler, camiler, köşkler şeffaf bir sırın altına mor, kahverengi, turuncu, beyaz renklerde bir kaç fırça darbesiyle özlü ve soyut biçimde işlenmiştir. Ustasının yaratıcı gücü ve kompozisyon üstünlüğü son derece etkileyicidir. Motif uygulamaları genellikle serbest fırça darbeleriyle, ya da konturları koyu tonda çizip içinin doldurulması ile gerçekleştirilmiş olup, desenlerde kullanılan renkler çoğunlukla mor, kahverengi, siyah, turuncu gibi renklerdir. Şeffaf astar yüzeyde krem renk oluşumunu sağlar. Özellikle tabak ve çanaklarda yüzey süslemelerinde merkezi ve simetrik kompozisyonların kullanıldığı örneklerde hayvansal, bitkisel, geometrik bezeme unsurları veya yazı kullanılmıştır. Tabak veya çanak bordürlerinde simetrik düzenlemeler görülür. Tabakların ortasında

44 Gönül Öney, "Late Ottoman Pottery in Çanakkale," *Bilim Birlik Başarı*, 33: Ocak 1982, s 12-15.

45 Öney, "Çanakkale Ceramics, Sadberk Hanım Museum," s.103-114.

46 Hayes, *Excavations at Saraçhane in Istanbul*, Res.44.3.

47 Lale Doğer, "İzmir Agorası Kazılarında Çanakkale Seramikleri ve Diğer Talep Noktaları," *Çanakkale Seramikleri Kolokyumu Bildirileri*, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (ed. K. Dörtlülük-R.Boyras). Antalya 2008, s. 34, 44, Res 7a; Alpay Pasinli, "Büyük Saray Bölgesinde Sultan Ahmet Eski Cezaevi Bahçesindeki 1997-1998 Kazı Çalışmalarına Ait Rapor," *MKKS* 10, 26-28 Nisan 1999, Kuşadası, Ankara, 2000, s.112, Çiz 11 alt sol.

işlenen motifleri; çiçek rozeti, çiçek demeti, petal, yelkenli, cami, cumbalı ev, köşk tasviri, hayvan figürleri (zürafa, balık vb) olarak gruplara ayırmak mümkündür. Testilerde ağız kısımları kuş başlı, şişman gövdeli örnekler, ayaklı ve zayıf gövdeli testiler, ağız kısımları at başı, boyunları kanatlı, ayaklı testiler, üstü kabara rozetli ve halka gövdeli testiler olarak çeşitlilik göstermektedirler. Hayvan biçimli örneklerde çoğu zaman stilize edilerek verilen vücut bölümlerinin, süs unsuru haline gelmiş olması dikkat çekicidir.

19. Yüzyıl Seramikleri Motif Özellikleri:

Çiçek motifli tabaklarda tabağın merkezinde içinden stilize çiçekli dallar çıkan çift kulplu bir vazo tasvirinde dallardan birinin tepesinde kuş figürlü örnekler bulunmaktadır. Stilize çizgilerle gösterilmiş olan kuşun baş kısmı gövdesine oranla oldukça küçüktür. Sivri gagalı, kanatları açık ve uzun kuyruklu bir kuştur. Tabağın ağız kenarını çiçekli dallardan oluşan bir bordür ile çevrelenmiştir.⁴⁸ *Hayvan* tasvirli tabaklarda tabak merkezinde alt ve üstten stilize dallarla çevrili büyük bir balık figürü motif,⁴⁹ veya kafes şeklinde gövdeli balık figürü kullanılmıştır.⁵⁰ Balığın gözü nokta şeklinde belirtilmiş olup, iri gövdesi küçük çizgilerle dolguludur. Kuyruk kısmı mor renge boyanmış ve gövdeden ayrı olarak belirtilmiştir.

Mimari betimler ise tabağın merkezinde üst çatısı kubbe örtülü, üçer tepeliği bulunan cami olması muhtemel yapıların işlendiği ve camilerin arasında veya her iki yanında daha alçakta bulunan yapıların yer aldığı örneklerdir. Yapıların cepheleri kafes ve iri damla motifleri ile dolguludur. Tepeliklerde iri kuş figürünün kullanıldığı örnekler vardır. Bazı örneklerde yapının önünde mavi ve turuncuya yakın kahverengi sır ile belirtilmiş deniz görüntüsü ve önünde kürekleri olan küçük bir kayık betimi mevcuttur.⁵¹

Cumbalı Ev motifli tabaklarda desenler sıraltına yapılmıştır, merkezde cumbası bulunan ile üç evin işlendiği bu mimari kompozisyonda cumbalı evin yanında iki selvi ağacı, diğer evlerin yanında işlenen yapraklı ağaç figürleri evin bacasının üzerinde kuş figürü ile bir mahalle kesiti işlenmiştir.⁵²

19. Yüzyıl sonunda yoğun görülen *Kabartmalı Testiler* kanatlı at başlı ve tek kulplu olarak kahverengi, yeşil ve bej rengi sırlı ve kanatların boyundan çıktığı örnek, boyun

48 Öney, "Türk Devri Çanakale Seramikleri," 22, Res. 15; Alpay Pasinli-Saliha Balaman, *Türk Çini ve Keramikleri Çinili Köşk*, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Turizm Yayınları, İstanbul, 1992, s. 125; Filiz Sanay *Türk Dönemi Çanakale Seramiklerinin Dünü ve Bugünü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul, 1989, s. 69, Res. 79.

49 Öney, "Türk Devri Çanakale Seramikleri," s.29, Res.52; Sanay, "Türk Dönemi Çanakale Seramiklerinin Dünü ve Bugünü," s.80, Res.102.

50 Öney, "Türk Devri Çanakale Seramikleri," s. 29, Res.51; Hamiyet İnceoğlu, "Topkapı Sarayı Türk Çinileri Seksiyonundaki Eserler," (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İstanbul 1966, s. 93, 142; Sanay, "Türk Dönemi Çanakale Seramiklerinin Dünü ve Bugünü," s.80, Res.101.1

51 Öney, "Türk Devri Çanakale Seramikleri," s.7, 26, Res.40-46.

52 Öney, "Türk Devri Çanakale Seramikleri," s. 28, Res. 46; Sanay, "Türk Dönemi Çanakale Seramiklerinin Dünü ve Bugünü," s. 77, Res.95.

altında rozet şeklinde çiçek motifi ve gövde ön yüzünde kanatları açık kartal motifi⁵³ kanatlı at başlı testilerde gövde ortasında haç motifli olanlar da vardır. Haçın etrafı bitkisel motifle çevrilidir.⁵⁴Tavuk ve civcivlerle yapılmış örneklerde tavuk figürü ve altında beş adet civciv, civcivlerin arasında üç adet stilize insan başı yapılmış örnekler mevcuttur.⁵⁵

20.-21. Yüzyılda Çanakkale Seramikleri:

20. Yüzyıl'ın ortalarına dek tercih edilen Çanakkale sırlı seramiği 1980'lerden sonra sınırlı sayıda üretilmeye devam eder. Çanakkale seramiklerini çalışan ve belgeleyen Bakla'nın yayınları bu geleneği yakından izleyen bir sanatçı olarak bazı formların neden üretildiğini sorgulaması (at figürü ile Troia Savaşı ilişkisi), ayrıca kazıma tekniğinin ve astarlı sır uygulamasının bölgesel üretilmiş olan Bizans *sgraffito tekniği* (kazıma bezekli) seramiklerle olan ilişkisini sorgulaması da yerindedir. Akköy'de Uysal ve Akarca'nın bahsettiği erken üretimlerin fırınlama tekniği ile ilgili belgeler ve hardal, sarı, yeşil, turkuaz, kobalt tonlu sır devamlılığını göstermesi açısından Çanakkale üretimleri ve bölge araştırmaları ile erişilen sonuçlar oldukça önemlidir.⁵⁶

Çanakkale 18 Mart Üniversitesi'nin 1992'de kuruluşunu takiben 1999-2000 yılında açılan Güzel Sanatlar Fakültesi'nde Veli Sevin ve Necla Sevin tarafından kurulan (2000) Çanakkale Seramikleri Araştırma ve Geliştirme Merkezi, ÇASEM bünyesinde ilk etkinlik programları kapsamında ele aldıkları Çanakkale seramik sanatını geliştirme, etkilendirme girişimlerini takiben şehirde açılan yeni atölyeler (Esen, Kepenek) ve modern üretimleri bu sanata moderne taşınmış motif geleneği ve sır tekniğiyle devam ettirmeye çalışmaktadır.⁵⁷Yaşayan usta geleneğini alarak gelişen Esen Atölyesi, özellikle İsmail Bütün'ün çark tekniği ve akıtma boyama tekniğini uyguladığı formlarını günlük kullanıma adapte eden formlarla (peynir,zeytin kapları, kupalar vb.) geliştirmektedir. Kepenek Atölyesi Çanakkale tabaklarını günlük kullanım ve hediyelik eşya örnekleriyle üretmektedir. İsmail Bütün halen Çanakkale'de usta geleneğini yerel idarenin desteğiyle ilgilenenlere öğretmektedir. Aynalı Çarşı ve Yalı Han konumlu her iki atölye de eski kent dokusu içinde küçük bir mekanda çarkta, elde üretim, sırlama ve fırınlama yapmaktadır.

İznic'de aile atölyesi geleneğini modern tarzda sürdüren Adil Can Güven ve Nursan Güven'in Çanakkale seramiği üretimleri 2015'de Çanakkale'de açtıkları sergiyle tanı-

53 Laure Soustiel, *Osmanlı Seramiklerinin Görkemi XVI. – XIX. Yüzyıl, Suna -İnan Kırac ve Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonlarından*, Vehbi Koç Vakfı, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayını: 7, İstanbul, 2000; Öney *Çanakkale Ceramics, Sadberk Hanım Museum*, s. 103-114.

54 Özlem Duran, *Çinili Köşk Koleksiyonunda Figürlü Seramikler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Ana Bilim Dalı, İstanbul 2007, s. 121, Kat.78.

55 Öney, "*Türk Devri Çanakkale Seramikleri*," s.38, Res. 101.

56 Uysal 2013, 824-829, fig.7-12; Erdiç Bakla 2008: BKZ. <http://mfkaragul.blogspot.com.tr/2010/03/300-ylk-bir-el-sanatlar-seruveni.html>. (Mart 2010)

57 Tekkök, "The Remnants of Çanakkale Glazed Ware Production A Long Tradition of Glazing in the Troad Region," s.226-235; Filiz Sanay, "Eski Çanakçılar Çarşısı ve Bugünkü Durumu," Çanakkale Seramiğinin Dünü Bugünü Yarını, Çanakkale Üniversitesi, Çanakkale 2000.

tılmıştır.⁵⁸ Ayrıca İsmail Bütün ustanın öğretisi ile gelişen Göksel Sevim'in el yapımı üretimleri özellikle at ve değişik formları moderne taşıyan özellikler taşır.⁵⁹

21. Yüzyılda Öneriler:

Çanakkale Seramikleri'nin üretiminde kuşkusuz kentin jeopolitik önem taşıyan Boğaz kontrolü, İstanbul ile ilişkili ticari rotada oluşunun önemi büyüktür. Üretildiği dönemlerde bugün kent adının *Çanak-kale* olmasını belirleyecek kadar ekonomiye katkısı olan bu üretimlerin son 25 yıldır kazılarla da gün ışığına çıkması tarihleme sorunu için de önemli olmuştur.⁶⁰

Bir *keramikos* olarak aktif olan atölye alanları ve üretimi yapan ustaların sözlü tarih geleneği ile saptanan üretim modelleri ve Ege Adalarına yayılan motif geleneği çalışılmıştır. Bu konuda 18 Mart Üniversitesi disiplinlerarası çalışmaları ile bu çömlekçilik geleneğini halka açık etkinliklerle, uluslararası yayımlarla ve uygulamalı çalışmalarıyla tanıtılmasını sağlamıştır.

Çanakkale seramiklerinin deniz yoluyla ve karada ulaştığı yerler, adalarda kopya örneklerde değişen betimler, etnolojik ve sosyolojik olarak bu değişimlerin izlenmesi gelecek araştırma konularıdır.⁶¹ Çanakkale üretimlerinin tercih edilmesinin ucuz olmasına bağlanması düşüncesi terk edilmeli, döneminin üretim gücü ve dağılımından kaynaklı olan popüleritesi düşünülmelidir.

58 Çanakkale Seramik müzesi etkinliği kapsamında 7. Süreli Sergiler kapsamında İznik'de Anadolu usta geleneğini aile olarak sürdüren Adil Can ve Nursan Güven'in "Yaşatmak İçin Yaşamak Gerek" temalı sergisi hem teknik hem de uygulama olarak geleneğe bağlı üretilmiş ve Çanakkale'yi bugüne taşımıştır; <https://www.haberler.com/canakkale-nin-sirlari-sergisi-uzatildi-7890293-haberi/> (19.11.2015)

59 Göksel Sevim elle şekillendirdiği Çanakkale seramikleri ile Çanakkale'yi yaşatmaya çalışan bir sanatçıdır; <http://m.bozcaadahaber.net/seramik-cam-heykel-bulusmasi-devam-ediyor/6409/> (10.9.2016)

60 Hayes, *Excavations at Saraçhane in Istanbul; Filiz Çalışlar-Yenişehirlioğlu, "Tekfur Sarayı Çinileri ve Eyüp Çömlekçiliği,"* Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı, (ed.Gönül Öney, Zehra Çoban) Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü 3107, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007, s.349-365; Doğer, "İzmir Agorası Kazılarında Çanakkale Seramikleri ve Diğer Talep Noktaları," s.30-46; Tekkök, "The Remnants of Çanakkale Glazed Ware Production A Long Tradition of glazing in the Troad Region," s.228; Hayes, "A Late Byzantine and Early Ottoman Assemblage from the Lower City in Troia," s.197-210.

61 Çizer, "Çanakkale Örneğinde Batı Anadolu Seramikçiliğinin Ege Adalarındaki Uzantıları," s.21-29; Karagül, "Çanakkale ve Midilli Adası Arası Seramik Öyküsü," s.102.

Kaynakça

Akarca, Aşkıldil, “Çanakkale’de Yeni Bir Çanak Çömlek Merkezi,” VIII.Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı, 11-15 Ekim 1976, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1979, 501-506.

Akarca, Aşkıldil, “Çanakkale’de Kara Menderes çevresindeki Eski Köy Yerleşmeleri”, *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 30 (1976), 119-134.

Altun, Ara, *Çanakkale Seramikleri..* İstanbul: Suna İnan-Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1996.

Bakla, Erdinç, “300 Yıllık Bir El Sanatı Serüveni Çanakkale’de Seramiğin Dirilişi,” *Focus* 2008, 28-32; <http://mfkaragul.blogspot.com.tr/2010/03/300-yllk-bir-el-sanatlar-seruveni.html> (Mart 2010)

Böhlendorf-Aslan, Beate, “Keramikproduktion im Byzantinischen und Türkischen Millet”, *Ist.Mitt.*, 58, 2008, 388-389.

Böhlendorf-Aslan, Beate, Uysal, Ali Osman, Witte-Orr, Johanna (ed.), *Çanak: Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archaeological Contexts. Proceedings of the First International Symposium on Late Antique, Byzantine, Seljuk, and Ottoman Pottery and Tiles in Archaeological Context, Byzas 7.* İstanbul: Ege Yayınları, 2007.

Chandler, Richard, *Travels in Asia Minor*, Londra, 1776.

Chishull, Edmund, *Türkiye Gezisi ve İngiltere’ye Dönüş*, (Çev.Bahattin Orhon), İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993.

Cook, J.M. *The Troad An Archeological and Topographical Study*, Oxford: Oxford University Press, 1973.

Cuinet, Vital, *La Turquie d’Asia Mineure*, Cilt.3, Paris, 1894.

Çalışlar-Yenişehirlioğlu, Filiz, “Tekfur Sarayı Çinileri ve Eyüp Çömlekçiliği,” Anadolu’da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı (eds.Gönül Öney, Zehra Çoban) Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü 3107 İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007, s.349-365.

Çanakkale Cilt II, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Turizm Daire Başkanlığı, Kültür Müdürlüğü, İstanbul, 2006.

Çizer, Sevim, *Çanakkale Örneğinde Batı Anadolu Seramikçiliğinin Ege Adalarındaki Uzantıları, Çanakkale Seramikleri Kolokyumu Bildirileri, Antalya: Suna-İnan Kıraç Ak-*

deniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (ed. K. Dörtlük-R.Boyröz). Antalya 2008, s.21-29.

Dallaway, James, *Constantinople Ancient and Modern with Excursions to the Shores and Islands of the Archipelago and to the Troad*, Londra: T.Bensley, 1797.

Doğer, Lale, “İzmir Agorası Kazılarında Çanakkale Seramikleri ve Diğer Talep Noktaları, *Çanakkale Seramikleri Kolokyumu Bildirileri*, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (ed. K. Dörtlük-R.Boyröz). Antalya, 2008, s. 30-46.

Duran, Özlem, *Çinili Köşk Koleksiyonunda Figürlü Seramikler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Ana Bilim Dalı(Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul, 2007.

Glassie, Henry, *Turkish Traditional Art Today*. Bloomington: Indiana University Press,1993.

Güler, Ayşe, Osmanlı Dönemi Çanakkale’de Seramik Atölyelerinin Konumlandıkları Mahalleler, *Çanakkale Seramikleri Kolokyumu Bildirileri*, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (ed. K. Dörtlük-R.Boyröz), Antalya, 2008, s.74-90.

Günel Öden, Zerrin, “Karesioğulları”, *TDVİA*, c. 24, İstanbul, 2001, s.488-489.

Günel Öden, Zerrin,, “Karasioğulları Beyliği”, *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Hamilton, Harriot Georgina, *My Russian and Turkish Journals/ by the Marchioness of Dafferin and Ava*, Londra, 1916.

Hatziyiannis, Dimitris, “Ceramic Workshop Traditional Ceramics from Agiasos-Lesvos,” *Çanakkale Seramikleri Kolokyumu Bildirileri*, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (ed. K. Dörtlük-R.Boyröz), Antalya, 2008, s. 99-106.

Hayes, John, W., “A Late Byzantine and Early Ottoman Assemblage from the Lower City in Troia,” *Studia Troica* 5: 1995, s.197-210.

Hayes, John,W., *Excavations at Saraçhane in Istanbul*, Cilt II.*The Pottery*, Princeton: Princeton University Press, 1992.

İnceoğlu, Hamiyet, *Topkapı Sarayı Türk Çinileri Seksiyonundaki Eserler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul, 1966.

Karagül, M. Fatih, Çanakkale ve Midilli Adası Arası Seramik Öyküsü. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 14, 2013, s.85-105.

Karagül, M. Fatih, “Avustralya’dan gelen İki Şerbetlik ve Kahverengi Sır Araştırmaları,” *Çanakkale Seramikleri Kolokyumu Bildirileri, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü* (ed. K. Dörtlük-R.Boyröz), Antalya, 2008, s.68-73.

Kayman, Berrin, “Akköy Yöresi Fırın Cürüfları Üzerine Değerlendirme,” *Çanakkale Seramikleri Kolokyumu Bildirileri, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü* (ed. K. Dörtlük-R.Boyröz), Antalya, 2008, s.91-98.

Korkmaz, Şerif, “Tanzimat Sonrası Çanakkale’nin İdari ve Nüfus Yapısı,” *Çanakkale Araştırmaları Yıllığı* 3, 2006, s. 123-124.

Korre-Zographou, Katherina,. “The Spreading of the Çanakkale Ceramics Throughout the Aegean Islands,” *Çanakkale Seramikleri Kolokyumu Bildirileri, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü* (ed. K. Dörtlük-R.Boyröz), Antalya, 2008, s.7-21.

Öney, Gönül, “Sunuş”, *Çanakkale Seramikleri Kolokyumu Bildirileri, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü* (ed. K. Dörtlük-R.Boyröz), Antalya, 2008, s.4-6.

Öney, Gönül, *Çanakkale Ceramics, Sadberk Hanım Museum Turkish Tiles and Ceramics*, İstanbul, 1991, s.103-114.

Öney, Gönül, *Türk Devri Çanakkale Seramikleri*, Çanakkale Seramik Fabrikaları A.Ş. Yayını, Ankara, 1971.

Öney, Gönül, “Late Ottoman Pottery in Çanakkale,” *Bilim Birlik Başarı*, n.33, Ocak, 1982, s.12-15.

Özkul Fındık, Nurten, “Ortaçağ Seramik Üretiminde Üç Ayak Kullanımı,” *EKEV Akademi Dergisi*, 32, 2007, s.240.

Özkul Fındık, Nurten,. “İzmit Roma Tiyatrosu Kazı Buluntuları (1980-1995) Arasındaki Osmanlı Seramikleri,” Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Pasinli, Alpay-Balaman, Saliha, *Türk Çini ve Keramikleri Çinili Köşk*, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Turizm Yayınları, İstanbul, 1992.

Pasinli, Alpay,. “Büyük Saray Bölgesinde Sultan Ahmet Eski Cezaevi Bahçesindeki 1997-1998 Kazı Çalışmalarına Ait Rapor,” *MKKS* 10, 26-28 Nisan 1999, Kuşadası, Ankara, 2000, s.94-114.

Pekşen, Selahaddin, “Çanakkale Seramiklerinin Yeniden Yapılanma Çabaları ve Sonucu,” *Çanakkale Seramikleri Kolokyumu Bildirileri, Antalya: Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü* (ed. K. Dörtlük-R.Boyraz), Antalya, 2008, s.55-67.

Pococke, Richard, *A Description of the East and Some Other Countries Cilt 2,Bl.2*, Londra, 1745.

Sanay, Filiz, “Çanakkale’de Eski Çanakkale Seramiklerinin Üretimdeki Yerinin Tarihçesi,” *ÇASİAD Yayın Organı*, Mayıs-Haziran-Temmuz 2000, s.8-9.

Sanay, Filiz., “Eski Çanakçılar Çarşısı ve Bugünkü Durumu,” *Çanakkale Seramiğinin Dünü Bugünü Yarını*, Çanakkale Üniversitesi, 2000.

Sanay, Filiz, *Türk Dönemi Çanakkale Seramiklerinin Dünü ve Bugünü*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü, (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul, 1989.

Smith, Albert, *A Month in Constantinople*, Londra, 1850.

Soustiel, Laure, *Osmanlı Seramiklerinin Görkemi XVI. – XIX. Yüzyıl, Suna-İnan Kıraç ve Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonlarından*, Vehbi Koç Vakfı, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayını: 7, İstanbul, 2000.

Tekkök Karaöz, Billur, “Eceabat Bölgesi Seramik Üretimleri, Gelenek Devam Ediyor mu?,” (baskıya hazırlanıyor).

Tekkök, Billur, “The Remnants of Çanakkale Glazed Ware Production A Long Tradition of glazing in the Troad Region,” *Near Eastern Archaeology* 74:4, 2011, s.226-235.

Tekkök, Billur, Beate Böhlendorf-Arslan, Ali Osman Uysal, Johanna Witte-Orr 2007 kitap tanıtımı <https://www.ajaonline.org/book-review/709> Temmuz 2010, sayı 114.3, (9.7.2010).

Tekkök-Biçken, Billur, “Pottery Production in the Troad: The Ancient and Modern Akköy,” *Near Eastern Archaeology* 63:2, 2000, s. 94-101.

Tekkök, Billur, The Pottery Workshops at Eceabat in Nortwestern Anatolia, the Hellenistic and Roman Traditions Continue, *Ethnoarchaeological Investigations in Rural Anatolia Cilt.1* (ed.Turan Takaoğlu), İstanbul: Ege Yayınları, 2003.

Ubcini, Jean Henri Abdolonyme, *La turquie Actuelle*, Paris, 1855; (çev. Ayda Düz, *Tercüman* 1001,s. 137).

Uysal, Ali Osman, “Akköy, An Unknown Pottery Center from the Period of Emirates in Turkey,” *14th International Congress of Turkish Art, Paris, College de France 19-21 Septembre 2011*, (ed.Hitzel Frederic) Paris, 2013.

Uysal, Ali Osman, “Ezine Akköy’de Tarihi Anıtlar ve Seramikçilik”, *Ezine Değerleri Sempozyumu, Bildiriler kitabı, Çanakkale, 2008. s.1-26*,

Von Moltke, Helmut, *Lettres sur L'Orient*, Paris, 1872.

Warner, Dudley Charles, *In the Levant*. 2 Cilt. Boston: Houghton, Mifflin and Company, 1893.

Ziya, Mehmet, “Şimdiye Kadar Tedkik Olunmamış Bir Şehzade Mezarı,” *Şehbal*,1 Ağustos (1328), 1912.